

Seijst

Uitgave van het Zeister Historisch Genootschap

2022-III

HERMIEN
KROON

Schatten van het ZHG

Seijst

*Bulletin ter bevordering van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4x per jaar.

Jaargang 52 nummer 3. September 2022.

Drukwerk: Drukkerij Gregorius, Utrecht.

REDACTIECOMMISSIE

D. van de Kamp, mw. Fl. de Vrijer en mw.

M. Wagenaar, redacteuren en J.P. van 't Sant, hoofdredacteur.

VORMGEVING

M. Slappendel

REDACTIEADRES

Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist

E-mail: info@zhg.nl

BIJDRAGEN AUTEURS

Informatie over het aanleveren van kopij:
www.zhg.nl

LEDENADMINISTRATIE

Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist. Het kan ook via het e-mailadres: info@zhg.nl.

IBAN: NL95 INGB 0003 8403 83

WEBSITE

www.zhg.nl

Legaat of lijfrenteschening:

ANBI-beschikking

nummer 55 537

Ten geleide

Bij de afsluiting van het 70-jarig jubileum van het Zeister Historisch Genootschap besteden we aandacht aan de schatten in onze collectie. Bij het woord 'schat' denken we al gauw aan een massa goud, geld. Maar op de collectie van het ZHG past een andere definitie: 'iets wat veel genoegens verschaft', 'iets voor de liefhebber'. De Tentoonstellingscommissie heeft met die laatste soort 'schat' uit onze collectie een tentoonstelling ingericht in het Historisch Informatiepunt in de Publiekshal van het gemeentehuis. De tentoonstelling (met catalogus) loopt van 8 september tot 22 december 2022 in het gemeentehuis (HIP).

Soms was een stuk te groot of om andere redenen moeilijk te plaatsen in een vitrine, soms verdiende een stuk meer aandacht dan een korte beschrijving in de catalogus. Artikelen van de redactie over 12 van dergelijke stukken vindt u in deze *special* van Seijst. In het midden van het blad treft u een van de absolute pronkstukken uit onze collectie: een vogelvluchtprint van het Slot Zeist van Daniel Stoopendaal.

Als u dan de tentoonstelling hebt bezocht en dit nummer hebt gelezen bent u het hopelijk met me eens dat we een indrukwekkende en vooral veelzijdige verzameling hebben opgebouwd in die 70 jaar. Ik hoop dat het u er toe aanzet, om bij het 'opruimen van de zolder' niet klakkeloos Zeister stukken weg te gooien, maar te overwegen ze aan het ZHG te vermaken. Graag willen wij dergelijke stukken namens u bewaren en vooral ook het verhaal dat u er bij hebt optekenen.

Jan Peter van 't Sant
hoofdredacteur

Van het bestuur

Het jubileumjaar, 70 jaar ZHG, is nu toch echt afgesloten met dit nummer van Seijst. We hebben door de coronaperikelen niet veel kunnen doen, anders dan het maken van ons blad Seijst. Maar dat staat niet in verhouding tot de vele mensen die ziek zijn geworden en waarvan zo'n 30% nog steeds de gevolgen ondervinden.

Toch nog even terugkijkend: 70 jaar is een zogenaamd platina jubileum. Maar wat zegt dat platina? Platina is een buigzaam en kneedbaar edelmetaal met een grijs-witte glans. Het wordt niet snel dof en is zeer geschikt om juwelen van te vervaardigen. Enige verwantschap met het ZHG is zeker aanwezig. Bij 70 jaar heeft de mens vaak grijs-wit haar, het ZHG is misschien soms wat grijs, maar vaker wit stralend en altijd met glans (al zeggen we dat zelf!). Buigzaam, we passen ons aan aan de tijd, ook met onze naam: van Van de Poll Stichting (toen wisten velen niet wat we deden) tot Zeister Historisch Genootschap (zeer wel bekend in het Zeisterse!). Juwelen vervaardigen wij ook, namelijk boeken, tentoonstellingen, lezingen, excursies, Historische Cafés en ons blad Seijst. Ook zijn we een bekende vraagbaak voor ieder die iets wil weten over de geschiedenis van Zeist.

We zijn weer op volle kracht begonnen, iedere dinsdagmorgen is de ZHG-tafel een ideale plek om informatie te ontvangen en te geven. Er worden Zeister 'voorwerpen' met groot genoegen ontvangen. Er zijn

weer Historische Cafés geweest. In dit nummer van Seijst laten we iets van de schatten van het ZHG zien en op de bijbehorende tentoonstelling in het Historisch Informatiepunt in het gemeentehuis nog veel meer. We spreken de wens uit dat een nieuwe 'coranagolf' minder impact op ons allen zal hebben, vooral wat betreft onze gezondheid.

Iets van geheel andere aard. Het versturen van de Nieuwsbrief is nogal kostbaar. Veel van onze donateurs ontvangen hem nog per post en dat wordt steeds begrotelijker. De kosten van verzending lopen per jaar flink op en ook is het nogal een arbeidsintensief karwei. We moeten gaan overwegen of we de Nieuwsbrief niet alleen per email moeten gaan versturen. We doen daarom een beroep op u wanneer wel een emailadres heeft, maar wij dat niet hebben, dit naar ons te sturen zodat de kosten lager worden. Alles per email heeft ook als voordeel dat we u vaker kunnen bereiken met nieuws.

Ten slotte

Zoals altijd kunt U uw vragen, opmerkingen en/of suggesties via de e-mail stellen: info@zhg.nl of telefonisch 06 21 82 78 78.

Namens het bestuur,

Flora de Vrijer, voorzitter

COLLECTIE EN HUISVESTING VAN HET ZEISTER HISTORISCH GENOOTSCHAP

Het pand van het ZHG aan de Middellaan. Het fronton is afkomstig van de voormalige gasfabriek aan de Steynlaan.

COLLECTIE ZHG (WANNEER BIJ DE OVERIGE ILLUSTRATIES GEEN AANDUIDING VAN DE BRON GEGEVEN IS, IS DIT COLLECTIE ZHG, OOK WAAR VAN POUCKE DE MAKER IS)

Flora de Vrijer, Karen Veenland-Heineman

De collectie van het Zeister Historisch Genootschap (ZHG) is omvangrijk, gevarieerd en waardevol, kortom deze bevat de schatten van het ZHG. Het is jammer dat er weinig zichtbaar is, omdat alles opgeslagen is in depots. Dit is enerzijds om de objecten te beschermen, anderzijds omdat er geen ruimte in Zeist beschikbaar is voor permanente tentoonstelling onder veilige omstandigheden. Gelukkig zijn veel voorwerpen en archiefstukken op tentoonstellingen, in boeken en het blad *Seijst* getoond en beschre-

ven, waardoor een deel van onze schatten toch enige bekendheid heeft gekregen.

In het onderstaande wordt in het kort verhaald hoe we aan onze collectie zijn gekomen, hoe deze is gehuisvest, hoe er nog steeds waardevolle objecten aan worden toegevoegd en hoe we de collectie veilig stellen voor de toekomst.

VAN DE POLL STICHTING

In 1951 is de *Van de Poll Stichting* opgericht, sinds 1999 is de naam *Zeister Historisch Genootschap*. De oprichtster was jonkvrouw Joanna Margaretha Elisabeth van de Poll (beter bekend als 'Zus', of 'freule Jo'). Zij was in 1951 de laatste overlevende van de Zeister Van de Poll-tak en wilde de bezittingen van haar familie veilig stellen. Zij woonde tot 1951 in 'Beek en Royen' aan de 2e Dorpsstraat en daarna op de Arnhemse Bovenweg 4.

Familieleden Van de Poll werden in 1951 uitgenodigd om afscheid te nemen van 'Beek en Royen' en waardevolle voorwerpen, zoals portretten, zilverwerk en porselein. De objecten werden ondergebracht in een familiestichting; de Van de Poll-Wolters-Quina Stichting. Verder gingen voorwerpen e.d. naar verschillende musea en instellingen. Wat de minst waardevolle onderdelen van het archief leken, met name typisch Zeister geschriften en voorwerpen, vormden het begin van de collectie van het ZHG. De gemeente Zeist bezat toen nog geen archiefbewaarplaats.

Frits (jhr. F. van de Poll), haar broer, die al in 1934 was overleden, had een grote belangstelling voor de Zeister geschiedenis en heeft tijdens zijn leven al geijverd voor een Zeister Historisch Museum, waar toen - en nu nog steeds - geen belangstelling voor was/is. De oprichting van een

stichting combineerde beide, een historisch archief mét de naam van haar broer: Van de Poll Stichting. Er werd een Raad van Beheer benoemd bestaande uit 15 leden, waarvan de burgemeester q.q. de voorzitter was.

VERZAMELEN

Vanaf 1951 wordt er jarenlang in de notulen van de Raad van Beheer melding gemaakt van ontvangen voorwerpen en/of geschriften. Enkele voorbeelden van eerste meldingen zijn:

In 1951 van F.A. Beunke: 'alles', maar geen verdere gegevens; in 1952 van jhr. O.J. Sickinghe: '4 foto's van het Gemeentehuis'; in 1952 van F.A. Beunke: 'kopergravures plaatwerk Stoopendaal-Visscher, handgekleurd ca. 1740'; in 1954 van freule J.M.E. van de Poll: een 'muntenverzameling' (geen details), 'foto's interieur Huize Hoog Beek en Royen uit 1890' en een 'plaatje van Huize Schoonoord'. Zo gaat dat vele jaren door. Men ontvangt graag en veel en de collectie groeit spontaan, zonder dat er sprake lijkt te zijn van een verzamelbeleid. Het is niet bekend of er toen schenkingen geweigerd zijn, omdat men ze niet de moeite waard vond om te bewaren.

HUISVESTING

De huisvesting van al deze objecten was in het huis aan de Krullelaan 28 van prof. mr. dr. J.Ph. de Monté ver Loren, die ondervoorzitter en het wetenschappelijk 'geheugen' van de Stichting werd. In 1969 kon de

Stichting een kamer in het Slot hu- ren (waarbij de huur en de subsidie van de gemeente gelijk waren). Deze kamer was de werk- en bezoek- ruimte en herbergde het archief. Tevens was er een kelderruimte beschikbaar voor opslag. De collectie groeide verder en nu konden ook 'grote objecten' worden opgeslagen, zoals bijv. in 1970: 'van de heer Zijl-stra ontvangen een ijzeren met staal verwerkte speer uit de 16^e eeuw, 144 cm lang, 3 cm breed en afkomstig uit de gracht van het voormalig kasteel Carsbergen'. Er zijn sporadisch aankopen gedaan, met uitzondering van boeken m.b.t. (de geschiedenis van) Zeist, de overige collectieon- derdelen zijn voor meer dan 95% schenkingen.

De Van de Pollkamer in het Slot was zeer representatief, hoewel voor sommige potentiële bezoekers de 'drempel' te hoog was om er binnen te gaan. Er was geen klimaatbeheer- sing en dat betekende grote zorgen voor het behoud van de collectie en de beschikbare ruimte werd te beperkt voor goed beheer.

INVENTARISATIE

Er is gedurende de jaren in het Slot veel aandacht aan de collectie besteed. Er zijn inventarissen van het 'Prentenkabinet', de handschriften en inventarissen van de archieven, en een indeling voor de bibliografie van Zeist gemaakt. Uit Zeister kranten zijn knipsels over relevante zaken gehaald, wat geleid heeft tot een verzameling van 100.000 knipsels in 2010, die met trefwoorden

beschreven zijn en opgeborgen via de bibliografie van Zeist. In 2015 zijn ze allemaal gedigitaliseerd en nu toegankelijk via de studiezaal in het gemeentehuis. Het aantal objecten nam meer en meer toe, zowel kasten als lepeltjes, foto's en vaandels, schilderijen en sierraden, serviesgoed en glazen en zilveren voorwerpen: allemaal Zeister erfgoed. De schenkingen zijn in de loop van de tijd steeds beter beschreven, waarbij de schenker, de herkomst, de datering, de relatie tot de schenker en tot Zeist bij ontvangst worden geregistreerd.

HET GESCHIEDENISHUIS

In 2002 verzevenvoudigde de gemeente Zeist de huur bij gelijk blijvende subsidie en werd het Slot gedurende meer dan een jaar gesloten voor renovatie. Het ZHG ging op zoek naar andere huisvesting, die werd gevonden door de koop van een pand aan de Middellaan. Het pand - waar ruimte voor bijna de gehele collectie was - werd voorzien van een depot met klimaatbeheersing (constante temperatuur en luchtvochtigheid). Een klein deel werd in een bunker ondergebracht van Landschap Erfgoed Utrecht (de overkoepelende provinciale organisatie voor erfgoedinstellingen). Voor het vergaderwerken werkzaamheden aan de collectie was het Geschiedenishuis aan de Middellaan een uitstekende plaats. Voor bezoekers veel minder. Het Geschiedenishuis was alleen op dinsdagmorgen 'open' en later één

zaterdagmorgen in de maand, dit omdat alle medewerkers nu eenmaal vrijwilligers waren en zijn.

Bij de opening van dit pand spraken zowel de wethouder Cultuur als de voorzitter van het ZHG de wens uit dat al het erfgoed van Zeist, voor studie en als informatiebron, voor de Zeister inwoners en onderzoekers van de Zeister geschiedenis op één plaats te vinden zou zijn en dat dit pand slechts een tijdelijke huisvesting zou zijn.

GEMEENTEHUIS

Na 10 jaar Middellaan is deze wens uitgekomen, de nieuwbouw aan het gemeentehuis gaf de mogelijkheid voor het huren van ruimten door het ZHG in het gemeentehuis. Om de kostbare collectie van kaarten, prenten, handschriften, archieven (het zogenaamde platte materiaal) veilig te stellen is deze in bruikleen aan de gemeente Zeist gegeven, die daarmee de zorgplicht op zich heeft genomen. De 'objecten'-collectie is in de eigen, gehuurde ruimten ondergebracht, dit omdat de gemeente Zeist geen objectenverzameling wil beheren. De boekencollecties van het ZHG en van de gemeente zijn samengevoegd tot één collectie met behoud van eigendom. In het gemeentearchief bevinden zich meer dan 4000 boeken en geschriften, terwijl in de studiezaal de dubbele exemplaren en de nodige naslagwerken te vinden zijn.

Bezoekers zijn op dinsdagmorgen van harte welkom in de Publiekshal van het gemeentehuis voor vragen en/of het brengen van aanwinsten voor onze collecties. Voor onderzoek op andere dagen kan via het gemeentearchief een afspraak gemaakt worden voor onderzoek van onze collecties.

DIGITALISERING IS DE TOEKOMST

Door de digitalisering zijn er mogelijkheden gekomen om de collectie grotendeels digitaal via websites ter beschikking te stellen. In Zeist hebben 11 erfgoedpartners zich verenigd in het Geheugen van Zeist en via de gezamenlijke website www.geheugenvanzeist.nl zullen (delen van) de collecties van de partners te vinden zijn.

Voor het ZHG is het een grote uitdaging om het eigen materiaal digitaal te ontsluiten, binnen nu en 2 tot 5 jaar hopen we de prenten, tekeningen, schilderijen, kaarten, documenten, munten, prentbriefkaarten, foto's, dia's, films, geluidsopnamen en ons blad *Seijst* (met uitzondering van de laatste drie jaar) beschikbaar te hebben, zodat op trefwoorden gezocht kan worden en bij alle items een korte beschrijving en foto getoond wordt.

Het vaandel van de Christelijke Middenstandsvereniging van Zeist

Het vaandel. We zien het wapen van de gemeente Zeist, de Bijbel, een boek 'Ned. Historie', een mercuriusstaf of caduceus (o.a. symbool voor de handel) en een tandrad (idem voor nijverheid).

FOTO FLORAN VAN POECKE

Dick van de Kamp

In 1976 kreeg het Zeister Historisch Genootschap (ZHG) het vaandel aangeboden van de Christelijke Middenstandsbond afdeling Zeist. Het ZHG was daar blij mee. Het ZHG heeft een depot voor historische artikelen. Daar past

dit vaandel goed in. Vaandels kunnen namelijk veel vertellen over het functioneren van de maatschappij vooral uit het begin van de 20^e eeuw.

Vele jonge mensen weten niet wat een vaandel is. Misschien hebben ze wel eens gehoord van de uitdrukking 'iets hoog in het vaandel hebben' of van 'vendelzwaaien' (vendel = vaandel), een traditie vooral uit het zuiden van het land. Of hebben ze Stratego gespeeld waarvan de bedoeling is het vaandel van de

tegenstander te veroveren. Maar wat is een vaandel eigenlijk? Een vaandel wordt wel gedefinieerd als 'een onderscheidende vlag om een bepaalde groepering te identificeren'. Onder het begrip 'groepering' valt ook een militaire eenheid.

Vaandels zien er vaak heel mooi uit. Mooie stof, prachtige letters.

Duidelijk blijkt uit de tekst en de afbeeldingen waar deze organisatie zich op baseert. De bijbel en de Nederlandse historie. Aan de horizontale stok is te zien dat het vaandel vooral bedoeld is voor gebruik bij vergaderingen en manifestaties die binnen plaats vonden.

De vaandels van het Koninklijk Harmoniegezelschap 'Oefening baart kunst'.

COLLECTIE OBK,
FOTO FRED MANSCHOT

**De Voorheuveel (ca. 1955).
Ansichtkaart.**

Seijst
2022
III-64

Vele jonge mensen weten niet wat een vaandel is. Misschien hebben ze wel eens gehoord van de uitdrukking 'iets hoog in het vaandel hebben' of van 'vendelzwaaien' (vendel = vaandel), een traditie vooral uit het zuiden van het land. Of hebben ze Stratego gespeeld waarvan de bedoeling is het vaandel van de tegenstander te veroveren. Maar wat is een vaandel eigenlijk? Een vaandel wordt wel gedefinieerd als 'een onderscheidende vlag om een bepaalde groepering te identificeren'. Onder het begrip 'groepering' valt ook een militaire eenheid.

Vaandels zien er vaak heel mooi uit. Mooie stof, prachtige letters. Duidelijk blijkt uit de tekst en de afbeeldingen waar deze organisatie zich op baseert. De bijbel en de Nederlandse historie. Aan de horizontale stok is te zien dat het vaandel vooral bedoeld is voor gebruik bij vergaderingen en manifestaties die binnen plaats vonden.

VROEGER EN NU

Vaandels zijn al heel oud. In de Middeleeuwen waren ze in zwang bij gilden en schutterijen. Nog steeds worden vaandels gebruikt tijdens katholieke processies en bij carnavalsoptochten. Dit is ook het geval bij sport- en muziekverenigingen.

Een bekend voorbeeld is de muziekvereniging Oefening Baart Kunst (OBK) uit Zeist. Als OBK meedeed met een optocht liep de tambour-maitre voorop en dan volgden twee vaandels. Een links en een rechts. Een blauwe en een (vergane) groene. De verticale stok zorgt er voor dat ook buiten de tekst goed te lezen is.

De vaandeldragers waren oud muzikanten of oud bestuursleden die best trots waren op hun taak.

DE VERZUILING

In het Nederland van de eerste helft van de 20^e eeuw speelde de verzuiling een belangrijke rol. De maatschappij was ruwweg verdeeld in vier groepen. Deze 'zuilen' waren

gestoeld op geloof en maatschappijbeschouwing. Als we de omroep als voorbeeld nemen kende men o.a. de KRO (rooms-katholieke zuil), de NCRV (protestants christelijk), VARA (sociaaldemocratisch) en de AVRO (algemeen, liberaal). Ook politieke partijen, sportverenigingen, kranten, muziekverenigingen, zangkoren, vakbonden en werkgeversorganisaties waren langs de lijnen van de verzuiling ingedeeld.

Dat was ook in Zeist het geval. Als je oude adresboeken van de gemeente Zeist bestudeert zie je hoe rijk geschakeerd het maatschappelijk leven was. Zo waren er bijvoorbeeld diverse geitenfokverenigingen en verschillende verenigingen van geheelonthouders.

Ook de Christelijke Middenstandsvereniging maakte deel uit van het Zeister maatschappelijk leven. Deze organisatie werd opgericht op 23 februari 1922 en ging in 1995 op in de Koninklijke Vereniging MKB-Nederland.

Mooi dat het vaandel is bewaard gebleven. Het geeft een prachtig inkijkje in de Zeister maatschappelijke geschiedenis.

Kerstfeest 1916 - een litho

De litho ter gelegenheid van Kerst 1916.

Flora de Vrijer

Een van de deelcollecties van het Zeister Historisch Genootschap is de (Zeister) prenten- en tekeningencollectie. Een groot deel van die deelcollectie bestaat uit prenten van de 'buitens', zoals Villa Nuova, Ma Retraite, Veldheim, enzovoort. De collectie bevat 12

prenten/litho's van het Kamp van Zeist uit de jaren 1853-1925.

Een speciale litho is: Camp d'Internement Noël 1916/Interneeringskamp Zeist Kerstfeest 1916. De afmeting van deze litho: hoogte 32 cm en breedte 43 cm.

DE EERSTE WERELD-OORLOG (1914-1918)

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Nederland neutraal, dat was geregeld in

het Landonzijdigheidsverdrag, dat een product was van de Vredesconferentie in Den Haag (1907) en de Zee-rechtconferentie te Londen (1908-1909). Een belangrijk artikel luidde:

'de onzijdige mogendheid, die op haar grondgebied troepen toelaat, tot de oorlogvoerende legers behorende, interneert deze, voor zover mogelijk, ver van het oorlogstoneel verwijderd'.

Duitsland viel op 4 augustus 1914 België binnen, direct daarna kwam een enorme vluchtelingenstroom van ongeveer 1 miljoen Belgische burgers naar Nederland. Om aan krijgsgevangenschap te ontkomen ontvluchtten ook ca. 32.000 Belgische soldaten hun land. Op ca. 100.000 na keerden de Belgische burgers na de overgave van Antwerpen (10 oktober 1914) weer terug naar hun land. De militairen echter werden geïnterneerd, omdat Nederland zich strikt aan de neutraliteitseisen hield. Er werden speciale Interneringkampen ingericht en een daarvan was Kamp van Zeist.

In Kamp van Zeist verbleven 12.000 gevluchte soldaten en onderofficieren, de officieren verbleven in Amersfoort. Om de orde te handhaven en vervalg te voorkomen werd een strak militair regime ingesteld met vaste etenstijden, corveediensten en onderhoud op het kamp, enz. Behalve bed, bad en brood kregen ze 10 cent per dag soldij. Na een opstand vanwege het strenge regime kwamen er begin 1915 versoepelingen, er kwamen een kampkrantje en onderwijs (lager, middelbaar en hoger), diverse ambachten werden uitgeoefend, zoals houtbewerking, muziek- en toneeluitvoeringen werden georganiseerd en gegeven, sport beoefend enz. Later mocht ook buiten het kamp gewerkt worden.

Op 2 maart 1915 werd het vrouwenkamp, Alberts' Dorp (tussen Amersfoort en Zeist) geopend,

**Kamp van Zeist
tijdens de internering
(ca. 1916).
Ansichtkaart.**

Seijst
2022
III-66

dat een van de zeven gezinsdorpen was. Daarin mochten zich gehuwde geïnterneerden vestigen met hun vrouwen en kinderen.

DE LITHO

Van de litho 'Kerstfeest 1916' is de linker tekening gemaakt door Cornelis Jetses en de rechter door Johan Herman Isings. Voor wie de litho was bestemd, hoeveel er zijn gemaakt en hoe het Zeister Historisch Genootschap hem in het bezit kreeg, is helaas niet bekend. De teksten op de litho zijn in het Frans en Nederlands.

Cornelis Jetses (1873-1955) heeft van 1909-1919 in Zeist gewoond. Johan Herman Isings (1884-1977) heeft bijna heel zijn leven in Soest gewoond. Beide zijn bekende Nederlandse illustratoren. Ze waren goed bevriend, zo heeft Isings, na het overlijden van zijn eerste vrouw en kinderen een jaar lang bij de familie Jetses gewoond (1916).

De teksten komen allemaal uit de Bijbel, hieronder uit de Nieuwe Bijbel Vertaling (NBV21) uitgegeven door het Nederland-Vlaams Bijbelgenootschap.

Van links naar rechts:
Matteüs 24, vers 6: Jullie zullen berichten horen over oorlog en oorlogsdreiging. Laat je dan niet verontrusten, die dingen moeten namelijk gebeuren.

Johannes 14, vers 27: Ik laat jullie

vrede na; mijn vrede geef ik jullie, zoals de wereld die niet geven kan. Maak je niet ongerust en verlies de moed niet.

Lucas 2, vers 14 (Engelenzang): Eer aan God in de hoogste hemel en vrede op aarde voor de mensen die Hij liefheeft.

Openbaring 21, vers 4: Hij zal alle tranen uit hun ogen wissen. Er zal geen dood meer zijn, geen rouw, geen jammerklacht, geen pijn, want wat er was is voorbij.

Literatuur

- * K. Volkers, *Geheim Landschap. 200 jaar militairen op de Heuvelrug*, (Amsterdam 2006)
- * J. de Mos, 'Opvang Belgische vluchtelingen', in *Van Zoys tot Soest*, 37 (1) 2016

Ornamentele fitting van een steenkolengaslamp

Jan Peter van 't Sant

Vóór het begin van de 19^e eeuw werden kaarsen, olielampen of fakkels gebruikt om het donker te verdrijven. Rond 1800 kwam hier opeens een grote verandering in omdat steenkolengas (ook stads- of lichtgas) werd ontdekt. De Leuvense hoogleraar Jan Pieter Minckelers (1748-1824) ontdekte dat er brandbaar gas vrijkwam bij het uitwendig verhitten van steenkool in een afgesloten buis ('retort'). Dit procedé staat bekend als 'droge destillatie'. Dit gas brandde met een – in vergelijking met kaars-, olie- of fakkelvlam – buitengewoon felle, heldere vlam. Vrij snel werd daarna, rond 1810, ontdekt hoe de productie van steenkolengas op industriële schaal kon worden uitgevoerd. In veel plaatsen kwamen er gasfabrieken, en werd een buizenet aangelegd voor de aanvoer van het gas naar straatlantaarns en naar lampen in huizen. Pas veel later, rond 1900, kwamen er gaskachels om kamers te verwarmen met dit gas en gaspitten om op te koken. Ook werd gas een tijd lang (in Nederland ongeveer van 1910-1924) gebruikt als vulling voor bemande gasballons. Dat was mogelijk omdat steenkolengas veel lichter is dan lucht.

Fitting van een
gaslamp.

FOTO FLORAN VAN POECKE

Zeist ging mee in deze ontwikkeling. In 1859 werd door particulieren (J.A. van der Mersch, M. Voullaire en G.A. Croockewit) een gasfabriek gesticht ten oosten van het Slot. Toen na 30 jaar de concessie van deze gasfabriek afliep nam de gemeente Zeist de productie van steenkolengas over. Argumenten om de fabriek tot een gemeentebedrijf te maken waren dat men inspraak wilde in de exploitatie bv. ten aanzien van uitbreiding, men voorzag een goede winst op de investering en men wilde een lagere prijs voor het gas voor particulieren nastreven. De nieuwe gasfabriek werd gesticht aan de toenmalige, nieuwaangelegde Gasweg, nu de (Korte) Steynlaan. Deze plek werd gekozen, omdat ze ‘ver buiten de bebouwde kom’ lag (de dorpskom eindigde toen bij de Jagerlaan). De fabriek heeft als zodanig gefunctioneerd en onderging een aantal uitbreidingen tot 1959. Omdat toen het aardgasveld van Slochteren was ontdekt en in gebruik werd genomen heeft de fabriek nog een tijdlang gefungeerd als opslagplaats en distributiecentrum voor aardgas. Op 12 augustus 1962 ontplofte een van de aardgasopslagtanks met één dodelijk slachtoffer en veel materiële schade tot gevolg.

Hans Edinga beschrijft de gasverlichting begin 20e eeuw als volgt: ‘De lantaarnopsteker komt langs in de schemeravond en trekt met zijn lange stok, waaraan

een haakje is bevestigd, aan de ketting, en de spaarbrander doet het gaslicht op “vol” aanfloepen [in de straatlantaarn]. (...) Boven onze hoofden suist het gas van de grelle [kamer]lamp in het krijtwitte filigrain van “het kousje”, als een treffend symbool van de oude tijd.’

Fittingen, zoals er één in het bezit is van het Zeister Historisch Genootschap, werden in huis gebruikt, voorzien van een gloeikousje voor nog helderder licht en een lampenkap. Ze werden neergezet, zoals ‘ons’ ornament, aan de muur bevestigd of aan het plafond gehangen. En, in de geest van de 19e eeuw, werden ze een beetje versierd, dus een ‘ornamentele fitting’.

Literatuur

- * H. Edinga, *De Lustwarande. Jeugdherinneringen (1918-1936) aan Zeist en omgeving*, (Zeist 1979), p.10.
- * P. Hijdelaar, *Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van het Gasbedrijf der gemeente Zeist*, (Zeist 1928).
- * J.P. van 't Sant, ‘Zeist in de (ballon)vaart der volkeren’, in *Seijst 2021-I*, pp. 3-13.
- * C.P. van Strien, *De Stichtse Lichtwarande*, (Zeist 1989).

Nieuwjaarswens van de lantaarnaanstekers van Gent (B.) (1897).

WIKIPEDIA

Het rode jasje en de penning

Het rode uniform-
jasje van het meisjes
internaat Pavia komen
van het Christelijk
Lyceum, Zeist.

FOTO FLORAN VAN POECKE

Margreet Wagenaar

Een rood jasje en een penning in een doos.

Op de mouw van het jasje is een badge van de penning. Is dit een schat?

PENNING

Op één kant van de penning staan een tennisracket, een hockeystick en twee ballen. Daar overheen ligt een opengeslagen boek. Betekenen sport en een opengeslagen boek misschien 'mens sana in corpore sano', 'een gezonde geest in een gezond lichaam'? Er staat ook een tekst op de penning: 'Per ardua venimus in amicitiam', 'Via moeilijkheden komen wij tot vriendschap'. Als we de eerste letters van de Latijnse spreuk

achter elkaar zetten, staat er Pavia. En dan begrijpen we dat penning en jasje uit Pavia komen.

PAVIA

In 1855 schenkt eigenaar Albert Voombergh (1793-1851) de buitenplaats Pavia aan zijn dochter Aletta Cornelia Anna Voombergh (1828-1913) en haar man Matthieu Christiaan Hendrik ridder Pauw van Wieldrecht (1816-1895). De naam Pavia is een Latijnse afleiding van de achternaam Pauw, in het Latijn

Pavo. In 1913 wordt het terrein van de buitenplaats gekocht door de gemeente Zeist en in 1947 wordt het huis verkocht aan de Vereniging van Christelijk Hoger en Middelbaar Onderwijs. Deze vereniging verplaatste hun school en hun internaat in 1922 van Zetten naar Zeist.¹ Het Christelijk Lyceum kwam in de Lindenlaan en het internaat voor jongens op de Krakelingweg 10. In 1947 kwam er een internaat voor meisjes op Pavia.

Voor Zeist was de school belangrijk

want het Zeister Christelijk Lyceum was het eerste protestantse lyceum van Nederland.

HET RODE JASJE

Vanaf 1951 droegen de meisjes van Pavia rode jasjes als zij op reis gingen naar hun ouders of naar familie. De jongens van het Internaat droegen hun helblauwe jasjes allang niet meer maar het voorbeeld van de meisjes werd gevolgd en de jongens kregen donkerblauwe jasjes.²

Er was dus contact tussen de beide internaten.

HET LEVEN OP PAVIA

Pavia had een tennisbaan, er was een eigen hockeyteam en er moest huiswerk gemaakt worden. De meisjes hadden in het begin heimwee maar ze raakten bevriend met klas- en internaatgenoten. De directrice mevrouw Houtsmuller, 'tante Mies', wilde graag een huiselijke prettige sfeer maken. En dat lukte haar heel goed. De jongens van het internaat, de 'internisten', waren verbaasd en jaloers toen bleek dat de Pavia meisjes met tante Mies in 1951 in de zomervakantie naar Biarritz en Parijs geweest waren.

Natuurlijk waren er nachtelijke bezoeken van het jongensinternaat, tot groot plezier van de meisjes die toch al vaak op het dak van Pavia klommen en daar de hele nacht bleven zitten praten. Het Paviafeest in februari werd door de meisjes georganiseerd. Elk meisje mocht een internist uitnodigen en ook wel een

jongen van het lyceum, maar die moest eerst goedgekeurd worden door de directrice van Pavia.³

Het meisjesinternaat Pavia is in 1976 opgeheven omdat het te duur werd, het jongensinternaat is gesloten in 1981 om dezelfde reden.

Zijn het jasje en de penning schatten van de ZHG collectie? Ja, want zij herinneren ons aan de internaten die Zeist nationaal bekend maakten.

Noten

1. M. van Diggelen, Een bijzondere school. *Een geschiedenis van het Christelijk Lyceum te Zeist in vogelvlucht 1922-2002*, (eigen uitgave) p. 27
2. Jan van Rossem, *Het Internaat. Het Christelijk jongensinternaat, Zetten 1909-Zeist 1981*, (Delft 2013), p. 340
3. P. Bijl, J.C. Janssen, S.J. Wijma (red), *Chr. Lyceum 1909 -1984*, (Den Haag 1985), p. 45

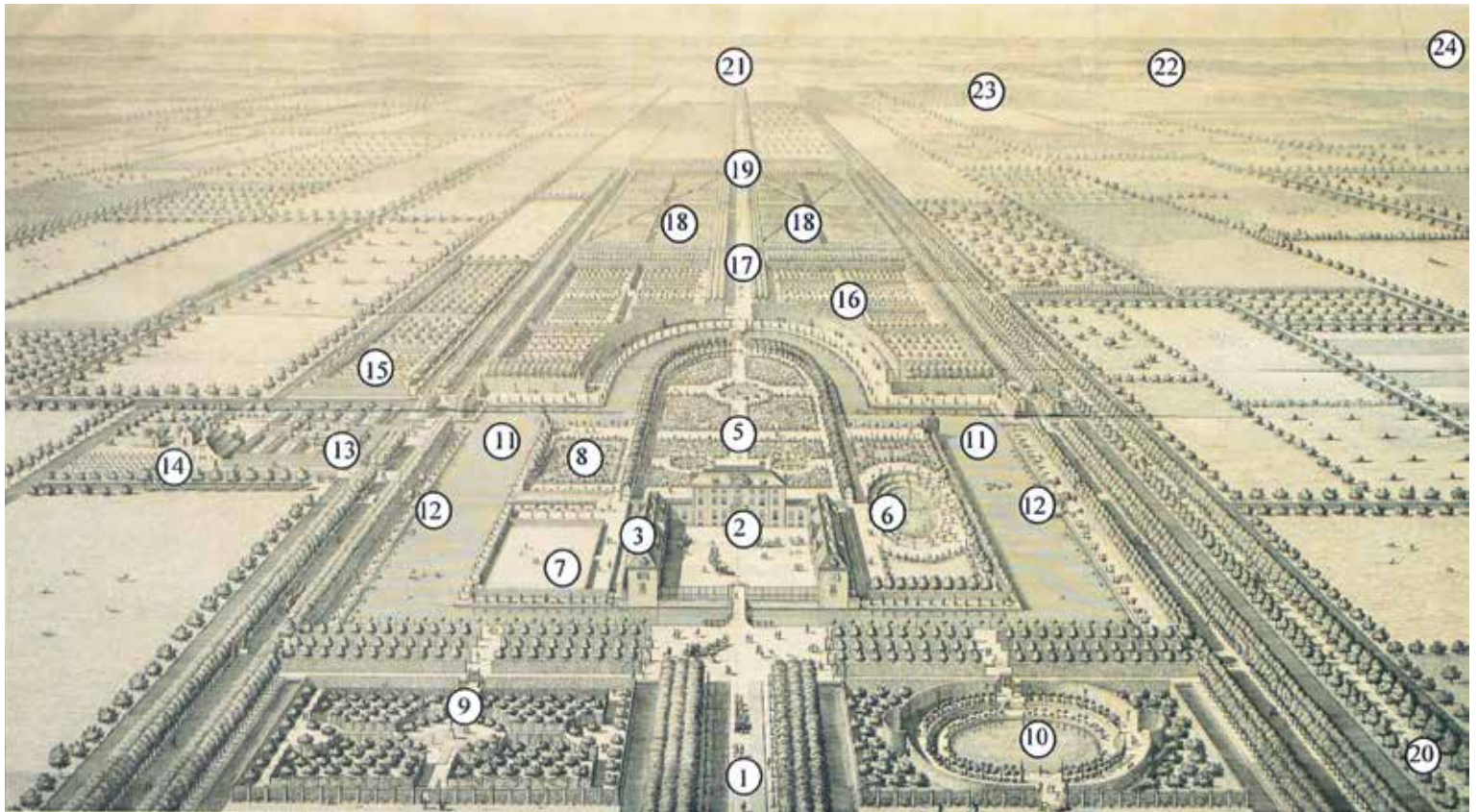
Penning met draaglint van het meisjesinternaat Pavia. Keerzijde penning: blank met een rand van 'visjes'.

FOTO FLORAN VAN POECKE

Meisjesinternaat Pavia. Ansichtkaart (jaartal onbekend).

De grote Vogelvluchtprent van Daniel Stoopendaal

JanHein Heimeel, Flora de Vrijer

Een van de grootste 'schatten' van het Zeister Historisch Genootschap is ongetwijfeld de grote Vogelvluchtprent van Daniel Stoopendaal: 'Het gezicht van het huis van Zeist met zyn

tuinen en plantagien toebehorende aan myn heer de Graaf van Nassau [d.i. Willem Adriaan van Nassau-Odijk]'.

Zwart-wit versie van de grote vogelvluchtprent van Slot Zeist, met daarin aangegeven de nummers van de legenda.

Het ZHG bezit een complete serie van de 21 'kleine' prenten en één 'grote' prent van Daniel Stoopendaal, die allen zijn ingekleurd en bovendien bezitten we nog enkele niet-ingekleurde prenten. Deze prenten zijn, op ware grootte, in kleur, in print uitgegeven door het ZHG met deskundige annotatie van JanHein Heimel.

In dit nummer van Seijst is de grote Vogelvluchtprent verkleind over de pagina's 74 en 75 weergegeven. De legenda is echter niet te lezen, daarom wordt zij hieronder vermeld met als verduidelijking de niet-ingekleurde Vogelvluchtprent met voor de oriëntatie de nummers van de legenda. In een tabel zijn de items van de legenda nogmaals gegeven, met enkel verduidelijkingen.

Literatuur

- * JanHein Heimel, *De 22 Zeister prenten van Daniel Stoopendaal. Uit de collectie van het Zeister Historisch Genootschap*, (Zeist 2011)

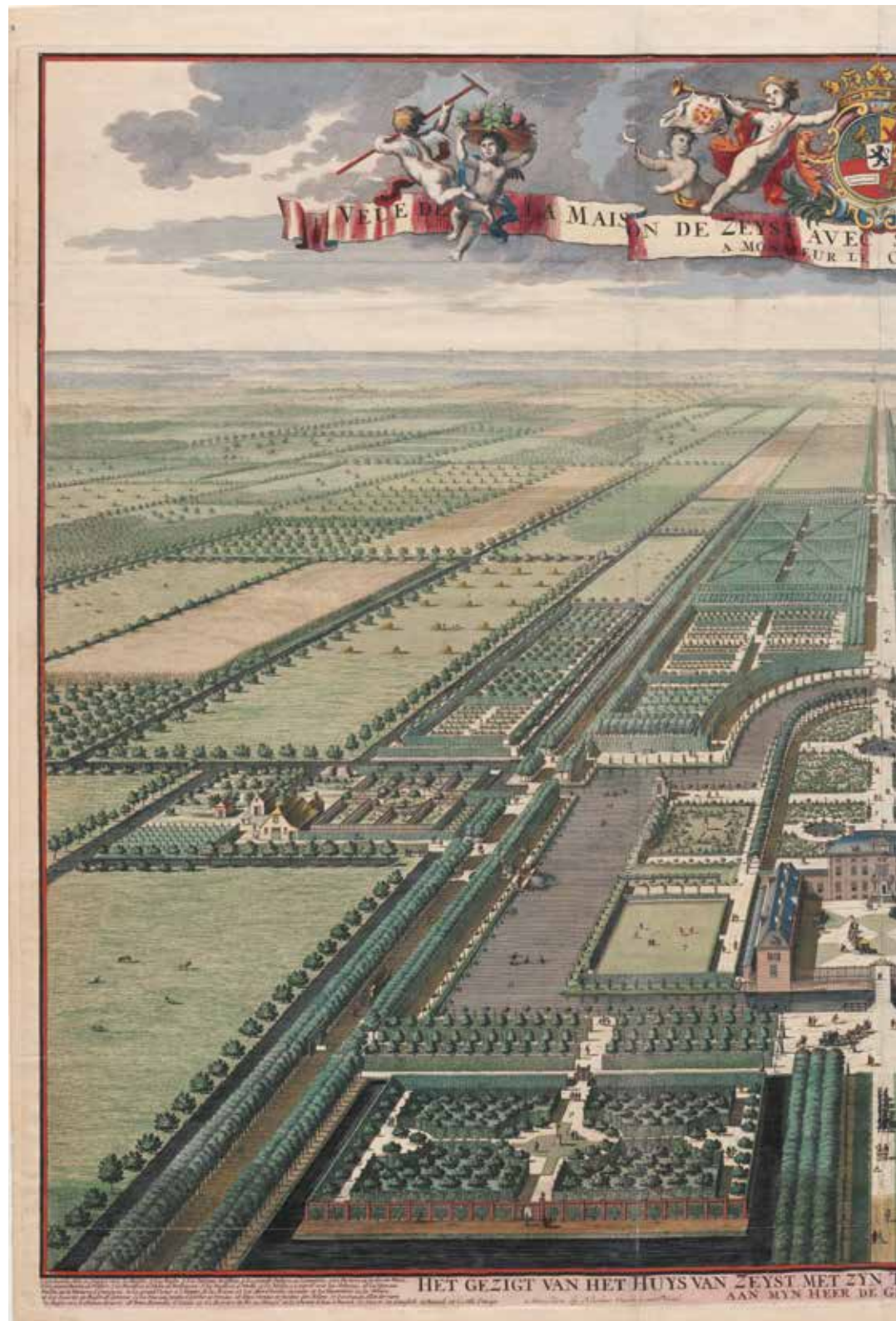
Legenda van de grote vogelvluchtprent van Stoopendaal.

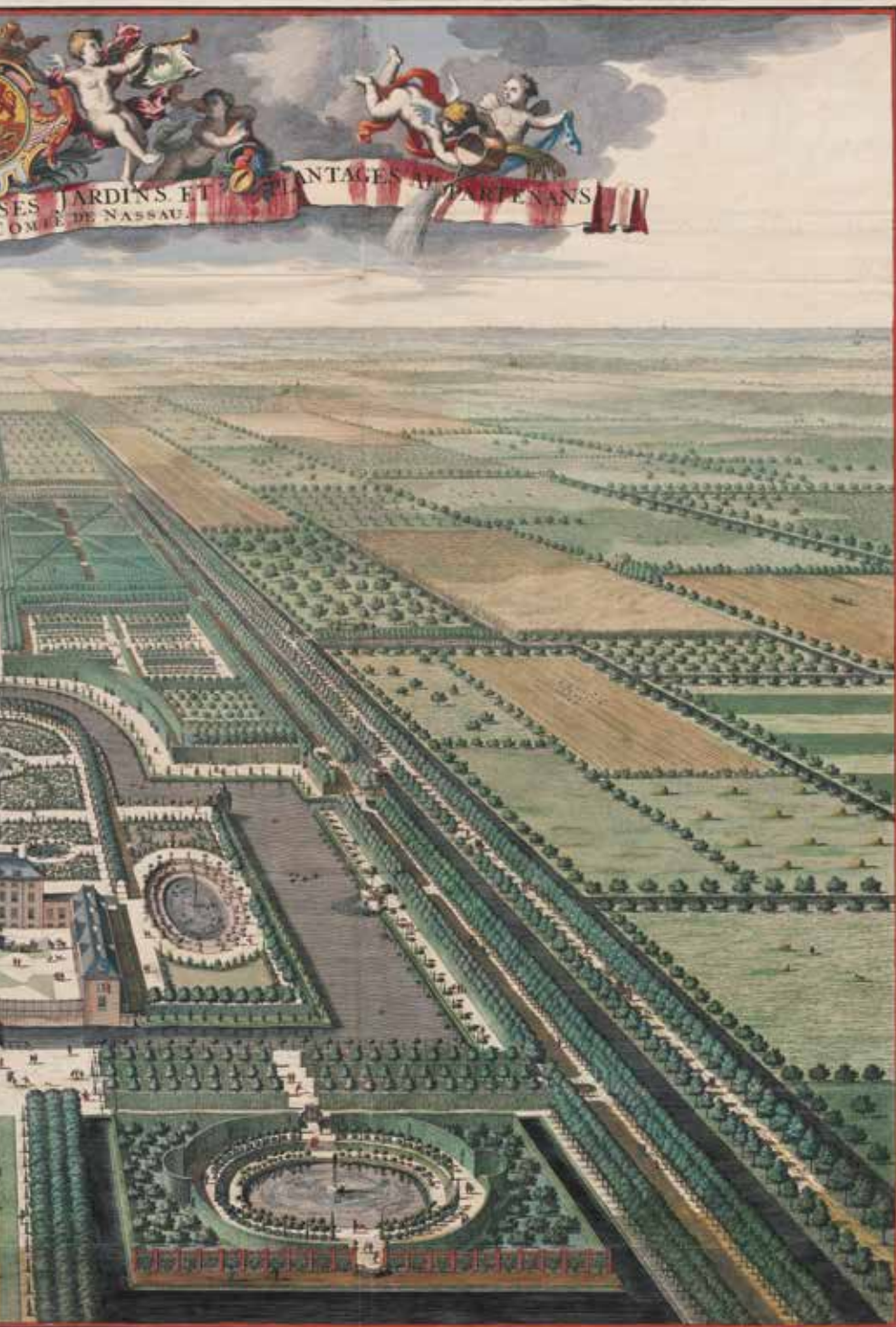
1. De groote Laen of het op komen naa t'huys. 2. Het huys. 3. De Keukens. 4. De groote Galdery, of de Orangerie. 5. t' Parter of Blem tuyn. 6. De grote Ovale Kam of de Voliere. 7. De gras Park, of Boelingeran. 8. De Gras Plaster. 9. De voer tuyn met de Arboryna. 10. De Nieuwe Kam of de Orangerie Park. 11. De groote Veevors om het huys. 12. De twee groote Cascades. 13. De Faisantort of Voliere. 14. De Stallen, en Kotte huysen. 15. De Nieuwe Moes tuyn en boomjaarde. 16. Twee Beegarden en Meelen tuynen. 17. De groote Laen aster het huys naa de Kley weg. 18. Twee Starre Boosa. 19. Het Eysere Ziek. 20. De Water weg. 21. Heuete. 22. Stomatie. 23. Bunnik. 24. De Stat terrecht.

Transcriptie van de oorspronkelijke legenda, [met commentaar]
1. De groote Laen of het op komen naa 't Huys.
2. Het Huys.
3. De Keukens.
4. De groote Galdery of de Orangerie. [galerij; nummer niet op de prent aangegeven]
5. 't Parter of Blom tuyn. [parterre, vlak bloemperk]
6. De grote Ovale Kom of de Voliere.
7. De gras Park of Boelingrin. [grasveld voor balspelen]
8. De Gras Parter. [vlak bloemperk]
9. De voor tuyn met de Arbernyns. [?boompjes?]
10. De Nieuwe Kom of de Orangery Park.
11. De groote Veyvers om het Huys.
12. De twee groote Cascades.
13. De Faisantery of Voliere. [fazantenhok]
14. De Stallen en Koets Huysen.
15. De Nieuwe Moes tuyn en Boomgaarde.
16. Twee Bogarden en Meloen tuynen.
17. De groote Laen agter het Huys naa de Kley weg.
18. Twee Starre Bosse. [sterrenbossen]
19. Het Eysere Hek. [ijzeren]
20. De Water weg. [nummer niet op de prent aangegeven]
21. Houwte. [Houten]
22. Heemstee. [voormalige ridderhofstee onder Houten]
23. Bunnik.
24. De Stat Utrecht. [nummer niet op de prent aangegeven]

**Transcriptie van de
legenda van de grote
vogelvluchtprent van
Stoopendaal.**

De grote vogelvluchtprent van Slot Zeist (ca. 1700), gemaakt door Daniel Stoopendaal (1672-1726).

TUYNEN EN PLANTAGIEN, TOEBEHOORENDE
AAN DEN HERRN VON NASSAU.

[Small, illegible text, likely a printer's mark or publisher information.]

'Met de pen en de mond'

Leest Maart 1983.
Aan het dagelijks bestuur van
de van de Holl. Stichting
Het Slot - Linxer dorpslaak 1
te Leest.

Hierbij zend ik u een notitieblok
met een cassettebandje
voor uw Archief
omtrent het "Seysters"
uit de jaren 1800 - 1920.

Een duplo hiervan
heeft ingestuurd naar
Het Instituut voor
Dialectologie - Volkskunde
en Taalkunde
te Amsterdam

met het verzoek er bij
mij t. z. t. indien dit
mogelijk is, een rapport
van hun onderzoek omtrent
"het Seyster dialect" mij
te willen zenden

J. de Ridder
Louwenhoven 81-03
3703 J.D. Leest.

De brief van Jaap de
Ridder (maart 1983).

FOTO FLORAN VAN POECKE

Dick van de Kamp

Taal is een onderdeel van de identiteit van mensen. Dat geldt voor talen, streektaalen en dialecten. Talen en streektaalen worden beschermd. Voor streektaalen geldt het Europese

Handvest voor regionale talen. In Nederland zijn het Limburgs en het Nedersaksisch als streektaal beschermd.

Dialecten moeten die bescherming missen omdat ze te weinig afwijken van de standaardtaal. Dat is jammer, maar dialecten mogen zich gelukkig wel in (wetenschappelijke) aandacht verheugen.

Vele van oudsher gesproken dialecten zijn aan het verdwijnen. Het dialect dat in Zeist werd/ wordt gesproken maakt deel uit van het Utrechts-Alblasserwaards. Dat is een oostelijke variant van het Hollands. Naar schatting 300.000 personen spreken dit dialect. Maar het aantal neemt snel af.

Taal en dialect horen tot het erfgoed en dat moet bewaard blijven in geschreven vorm of op geluidsdragers.

J. de Ridder (1910-1993) was zich daarvan goed bewust. In 1983 bood hij aan de conservator van het Zeister Historisch Genootschap een document aan over het Zeister dialect dat vergezeld ging van een cassettebandje waar hij zijn eigen teksten insprak.

Jacob (Jaap) de Ridder was een geboren en getogen Zeistenaar. Zijn vader kwam uit Leersum en vestigde zich als smid in Zeist. Hij heeft o.a. het koningshek op het oude marktplein gemaakt.

Jaap heeft de Hervormde Lagere School en daarna de ULO doorlopen. Hij maakt op de cassette melding van het feit dat de onderwijzer wilde dat op school alleen Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN) werd

gesproken. Jaap vond het niet leuk dat hij zijn eigen taal niet mocht spreken.

Jaap werd smid en kwam in de zaak van zijn vader. Beiden staan in het adresboek van 1942 te boek als (gediplomeerd) hoefsmid, wonende aan de Joubertlaan 2.

Het werkstuk van Jaap de Ridder is van belang omdat het één van de weinige documenten is die elementen van het Zeister dialect vastlegt. Zeister dialect is vooral een mondelinge taal.

Naast dit document zijn er de stukjes van H. van Wermeskerken die hij jarenlang elke week in de krant schreef onder de titel 'Arie uit Zeist vertelt'. Enige tijd geleden is er een filmopname gemaakt van zo'n krantenstukje dat geschreven werd kort na de bevrijding. Het is te zien en te beluisteren op Vimeo.com/126783770, wachtwoord: arie. Schrijver dezes doet hierin zijn best het Zeister dialect goed te laten horen.

Tenslotte is in dit verband van belang een artikel uit 2015 onder de titel 'Arie en Dirruk'. Hierin worden de kenmerken van het plat-Zeisters uiteengezet (*Seijst* 2015, nr 1).

Jaap de Ridder verdeelt zijn tekst in drie delen. Hij begint met woorden, zinnen en gezegden. Hij vergelijkt hierbij de Zeister teksten met het ABN. Zo krijg je begrip voor de kenmerken van het Zeister dialect.

Het tweede deel wordt gebruikt

om de geschiedenis van Zeist in het dialect weer te geven.

Het is een bijzondere ervaring de geschiedenis in het Zeisters te lezen of te horen.

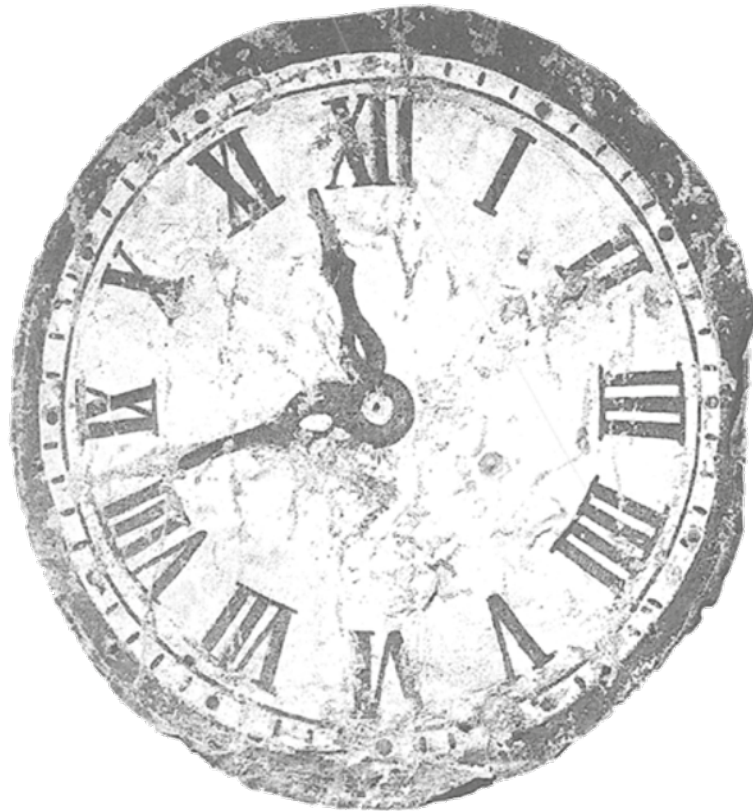
Hij eindigt met zijn persoonlijke ervaringen.

Het is de moeite waard de band af te luisteren en ook het lezen van de tekst is interessant. De teksten zijn helder en goed te lezen. Jaap de Ridder was een veelzijdig en leergierig man. Hij kon goed smeden maar ook goed schrijven en praten. Het werkstuk van Jaap de Ridder is naar mijn mening een topstuk uit de collectie van het ZHG.

Wie wil kennismaken van de gesproken en geschreven tekst kan gebruik maken van een QR code die te vinden is op de website van het Zeister Historisch Genootschap: <https://www.zhg.nl/downloads>.

De schrijver aan het woord. Een wezenlijk stuk Zeister geschiedenis is hiermee vastgelegd met de pen en met de mond.

Loden wijzerplaat

De loden wijzerplaat van het Keienhuisje in het Blookerpark.

Flora de Vrijer

De loden wijzerplaat van het Zeister Historisch Genootschap is een kwetsbaar en 'giftig' bezit, dat niet zonder handschoenen aangepakt moet worden. Lood is een zacht, buigzaam en donkergrijs-blauw metaal dat al duizenden jaren wordt gebruikt voor allerlei doeleinden.

De Romeinen bijvoorbeeld gebruikten al loden pijpen om water te transporteren. In de jaren 80 van de vorige eeuw ging men beseffen dat lood schadelijk is voor het milieu en giftig en sindsdien is wereldwijd het gebruik van lood afgenomen.

Seijst
2022
III-78

Onze loden wijzerplaat was een onderdeel van het 'Keienhuisje' dat in het Blookerpark aan de

Amersfoortseweg staat in Huis ter Heide. Het Keienhuisje is een zogenaamde 'folly', dat is een niet-conventioneel gebouw of bouwwerk

dat ongeschikt is voor huisvesting of andere functies en uitsluitend een decoratief, kunstzinnig of ludiek doel dient.

Het Blookerpark is de overplaats van de buitenplaats Zandbergen die tussen 1653 en 1660 is gebouwd (toen nog Sandbergen) en nu Oud Zandbergen heet. In de loop der eeuwen zijn er verschillende eigenaren geweest. Voor dit verhaal is het van belang dat de cacaofabrikant Johannes Blooker (1850-1934) het huis in 1896 kocht, omdat hij de naamgever van het park is. Oud Zandbergen, met tuin, park en ijskelder is sinds 2002 een beschermd rijksmonument.

In 1907 schreef J.W. Kraal over de overplaats Zandbergen: 'kijk hoe teekenachtig ziet daar ter rechter [sic] dat tuinhuisje eruit, met de eigenaardige kiezelstenen, bewerkte achterzijde, waarin een klok is afgebeeld. Al hoewel dat alles geen bijzondere betekenis heeft, past 't volkomen in deze rustieke omgeving'. In 1950 werd het tuinhuisje aangeduid als het 'voormalig Theehuisje van Mw Blooker' en raadslid J.H. Schep vroeg in een gemeenteraadsvergadering (1950): 'Wat is de bedoeling van het poortje in het Blookerpark? Wat is dat voor een ding? Heeft het nog historische betekenis? Kan dit poortje weer in toonbare toestand gebracht worden?'

Op de gevel van het Keienhuisje staat behalve de klok een gevelsteen met daarin het jaar MDCC in Romeinse cijfers (1700), dit is een gefingeerd bouwjaar. De klok is ook al niet echt, de gefixeerde tijd

staat op 11.43 uur.

In 1962 is er een restauratie aan het Keienhuisje uitgevoerd. De loden wijzerplaat is toen aan het ZHG geschonken en is vervangen door een glazen wijzerplaat met de tijd van 9.29 uur!

Literatuur

- * R.P.M. Rhoen, 'De koepel op de overplaats van Zandbergen in Huis ter Heide bij Zeist', in *De Nieuwsbrief [van Stichting de DonderbergGroep]*, nr. 14 (winter 1998/1999), pp. 5-8
- * Cultuur historische inventarisatie Oud Zandbergen te Zeist; © 2017 SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen BV.

Het Keienhuisje (geen 'kapel', zoals het opschrift luidt!), Blookerpark, Huis ter Heide (1927).

Gezicht op de buitenplaats Zandbergen (jaarstal onbekend). Tekening/aquarel Hermanus Numan (1744-1820).

COLLECTIE RIJKSMUSEUM,
INV. NR. RP-T-1951-173

Knipsel

Papieren knipsel (ca. 1756 ; 24 x 39 cm), ter gelegenheid van het huwelijk van J.F. van Lankeren en G.M. Hoofman. De achtergrondkleur is van later datum.

FOTO FLORAN VAN POECKE

Jan Peter van 't Sant

In de collectie van het ZHG bevindt zich een bijzonder en kwetsbaar kunstwerkje: een knipsel van papier. Wat we zien als we het kunstwerkje bekijken is in eerste instantie veel papieren vakjes en weggeknipte gaatjes. In tweede instantie zien we in het midden een versierde ovaal met daarin letters. Vanaf links naar het centrum gaand lees ik daar de

volgende letters: J, A of H, F, M, V en L en/of R, en dan zijn we in het centrum aangekomen. Boven en onder de letters zijn allemaal krullen geknipt als versiering, in stijl met de krullende letters. Gaande vanaf het centrum naar rechts zien we dezelfde reeks letters met dezelfde krullen, maar nu in spiegelbeeld.

Seijst
2022
III-80

Zo valt dan op dat het knipsel helemaal spiegelbeeldig is opgezet. Dat is een bekende knipseltechniek:

‘dubbelknippen’. Hiervoor wordt het te knippen papier dubbelgevouwen. Het gewenste patroon wordt op de bovenliggende papierhelft getekend.

Met een puntig schaartje (en soms met een mesje) worden vakjes weggeknipt (of gesneden). Na het openvouwen van beide papierhelften

is er dan een spiegelsymmetrisch knipsel ontstaan. Die techniek lijkt hier ook toegepast, maar de symmetrie is niet helemaal compleet bij nadere beschouwing. Zie bv. de zesbladige bloem links- en rechtsonder tegen het ovaal aan.

De ovaal wordt gedekt door een kroon. Eronder zien we een symmetrische bloemenmand met een fraaie bloeiende plant. Voor een levendig beeld werd o.a. de kroonrand bewerkt met een pennetje en zo voorzien van ingedrukte prikjes en kerfjes.

In de hoeken van het knipsel zien we 4 wapenschilden. Dat verraadt de gelegenheid waarvoor dit knipsel is gemaakt: een huwelijk. De letters zijn dan de namen van een bruidspaar en de wapens zijn van de families van de wederzijdse ouders. Zoeken op internet¹ naar geslachtsnamen bij de afgebeelde wapens levert het volgende op: de families Van Lan(c)keren (wapenschild linksboven), Hoofman of varianten op die naam (rechtsboven), mogelijk D'Aquin (rechtsonder, maar dan klopt het aantal schuine balken niet) en een onbekende familie (linksonder).

Bij een bezoek aan het Museum van Papierknipkunst in Westerbork werd ik gewezen² op het hieronder vermelde boek waarin het knipsel wordt besproken. Het stamt uit de 18^e eeuw en is inderdaad gemaakt voor een huwelijk. Volgens het boek zouden dat Jan François van

Lankeren en Geertruijda Margareta Hoofman zijn, die op 22 juli 1756 trouwden³. De maker is onbekend. In genoemd boek is vermeld dat het knipsel zich in een particuliere collectie bevindt. Van daar uit moet het dan zijn weg gevonden hebben naar de ZHG-collectie. Via een Zeister nazaat? Helaas was de collectieregistratie in de tijd dat het knipsel aan ons werd gegeven veel minder nauwgezet dan nu, zodat we daar verder niets over kunnen zeggen. Wellicht dat iemand genoemde namen herkent en ons verder kan helpen?

Literatuur

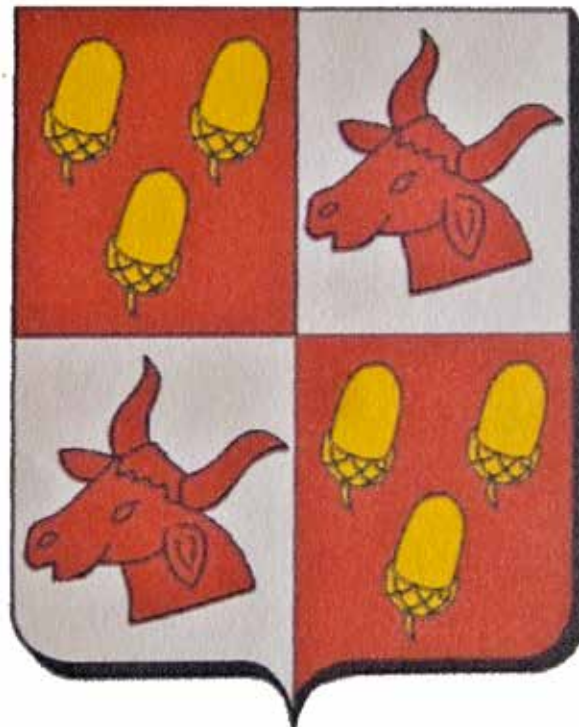
<https://www.papierknipmuseum.nl>

<https://www.museumvanpapierknipkunst.nl/>

J. Verhave, J.P. Verhave, *Onbekend en ontroerend erfgoed. Tijdsbeelden geknipt door anonieme klein-kunstenaars*, (Nijmegen 2017), pp. 28-29

Noten

1. <https://cbgfamiliewapens.nl/>
2. Met dank aan mw. Chr. van Veen, Museum van Papierknipkunst.
3. Stadsarchief Amsterdam, Deel: 735, Periode 1756-1757, 22 juli 1756, folio p.41 (<https://www.openarch.nl/saa:d6bc2a74-4b6c-4f99-b296-468a087cb0fc>)

Wapenschild geslacht Hoofman (rechtsboven bij het knipsel).

BRON:

<https://cbgfamiliewapens.nl/>

Bord van het
kleuterklasje van
juffrouw Kroon.

FOTO FLORAN VAN POECKE

Juffrouw Kroon

Margreet Wagenaar

Op een kleurig houten bord in de ZHG-collectie staat:

‘Kleuterklasje
Hermien Kroon’

Een stoet kinderen loopt een gebouw in. In dat gebouw is de kleuterklas van Hermine Kroon. De kinderen lijken bijna vrolijke bloemen. Sommigen kijken naar achteren alsof ze hun ouders nog even willen zien maar de meesten lopen zonder om te kijken recht het gebouw in. Het gebouw wordt door bomen omringd.

Op de achterkant van het houten bord staat: ‘Ontvangen van Mr M.A. van Rhijn uit nalatenschap mej. Hermina Jeanette Kroon 17-2-1982.

Aanvankelijk was de bewaarschool in het Kerckeboschkwartier, later Prof. Lor.laan 63, na 1945 Prins Hendriklaan 36 (De Beukelaar). Later Zeisterschoolver. Verl. Slotlaan 13.’

Seijst
2022
III-82

Waarschijnlijk heeft mevr. Kroon het bord zelf geschilderd en het op de ingang van haar bewaarschool

opgehangen. Ze vertelt op het bord niet welk onderwijs zij zal geven. Dat kan ook niet want regulier onderwijs voor peuters en kleuters

bestond toen niet. Wat zal de doelgroep zijn geweest? Gezien de locaties van haar bewaarscholen zal het waarschijnlijk om kinderen

Karelse, de aanspreker

Knippen, scheren en begraven

Het marmeren bord voor de firma Tap van Karelse, de kapper en aanspreker.

FOTO DICK VAN DE KAMP

Dick van de Kamp

Onlangs werd ik gebeld door Michel Koenhein. Dat is de eigenaar van kapsalon Aäron die gevestigd is op de hoek van de Montaubanstraat en de Walkartweg. Hij vertelde dat hij aan het verbouwen is en in de grond een aantal stukken marmer aantrof. Hij heeft de stukken bij elkaar

gezocht en op een bord gelijmd. De tekst luidt: 'Begravenisonderneming Fa. F. B. Tap. Boodschappen worden alhier aangenomen'. De conservator van het Zeister Historisch Genootschap vond het bord interessant genoeg voor een plekje in het depot.

Seijst
2022
III-84

Het pand aan de Montaubanstraat is gebouwd omstreeks 1900. Hier is in 1904 de bekende

boekhandelaar J.W Kraal zijn zaak begonnen. Toen Kraal zich enige jaren later vestigde aan de Slotlaan kwam drukker/uitgever

Van Lonkhuijzen er in. Later liet Van Lonkhuijzen zijn oog vallen op een pand aan de overkant. Hierin woonde kapper Karelse (1891-1957).

Van Lonkhuijzen wilde uitbreiden. En aan die kant van de weg was meer ruimte. Toen heeft er een ruil plaatsgevonden en verhuisde de kapsalon naar de overkant.

Eigenlijk is het merkwaardig dat een marmeren bord van een begrafenisondernemer in de tuin van een kapper terecht komt. Maar de verklaring ligt in het feit dat kapper Karelse aanspreker was. Dat was een bijbaan. Niet speciaal voor de bijverdiensten maar omdat er regelmatig tijd over was. Wat is een aanspreker? Volgens het woordenboek van Van Dale is het de 'persoon die de familie en vrienden van een overledene ter begrafenis nodigt, diens dood aan de huizen aanzegt en verder met de bediening der begrafenis belast is'. De naam bestaat niet meer en de inhoud van de functie is ook veranderd. Vele beroepen zijn verdwenen of veranderd. In de eindnoot treft u een lijstje aan van beroepen die nog voorkomen in het adresboek van Zeist van 1924 maar die de mensen van vandaag niets meer zeggen.¹

Veel informatie over kapper Karelse kreeg ik van zijn jongste zoon Broos (Ambrosius), geboren in 1933. Hij vertelde ook dat zijn vader zijn beide functies soms combineerde. Hij moest een dode man scheren in een bedstee! Er moest een lampje bij gehouden worden. 'Als je geschoren wordt moet je stilzitten' zeggen kappers altijd. Dat kan je hier wel zeggen.

In ditzelfde adresboek uit 1924

treft men een advertentie van H.G. Karelse aan waarin hij zich presenteert als het 'Eerste en Eenigst adres voor Electricch Haarsnijden'. Een moderne kapper dus. In de adreslijst staat zijn naam tweemaal. De eerste keer als 'barbier' en de tweede keer als 'kapper'. De barbier zorgde voor het scheren. In die tijd was het scheren het belangrijkste.

Karelse was als aanspreker verbonden aan de Zeister Begrafenisonderneming. Hij was een precies man. Hij ergerde zich aan de gebrekkige kwaliteit van de hoeden van de dragers. Dit leidde tot een conflict. Na de oorlog ging Karelse bij de fa. Tap werken. Hij deed voorkomende werkzaamheden. Hij was ook het adres voor boodschappen. Tot zijn dood heeft Karelse deze bijbaan gehad. Hij stierf in 1957. Het bord had zijn functie verloren. H.G. Karelse jr. heeft het bord van de gevel gehaald. Het verdween in de grond. Daar heeft het 65 jaar gelegen tot Michel het opgroef. Daarmee kwam ook weer een stuk Zeister geschiedenis naar boven.

Noot

1. Een aantal beroepen uit 1924 dat verdwenen is: sleper, stalhouder, kachelbakker, zandvormer, bezembinder, poetser, tabakskerver, barbier, bleker, kamenier, kuiper, wisselloper, lantaarnpoetser, zoutzieder, forceur, kopergieter, bruineerder, zeepzieder en bamboewerker.

Het vroegere pand van kapper Karelse (daarvoor van Van Lonkhuijzen en Kraal) aan de Montaubanstraat. Voor het pand staat de huidige eigenaar Michel Koenhein.

FOTO DICK VAN DE KAMP

De 11 sigarenbandjes
uit de collectie ZHG.

Sigarenbandjes

Flora de Vrijer

Een kleine, toch ook een bijzondere, schat is totaal maar 11, toch vertellen zij een stukje onze collectie sigarenbandjes. Het zijn er in Zeister geschiedenis.

Een sigarenbandje is een strookje papier dat iets onder de kop rond een sigaar gewikkeld is. Er zijn twee soorten bandjes, de ene is een banderol waarop de verkoopprijs vermeld moet worden en de tweede

is wat wij meestal het sigarenbandje noemen. Zij kunnen in verschillende soorten, formaten en stijlen gemaakt worden, afhankelijk van de keuze van de fabrikant. Omdat er zoveel verschillen kunnen zijn, zijn / waren sigarenbandjes een aantrekkelijk

verzamelobject.

In oude adresboeken van Zeist worden een paar sigarenfabrieken en sigarendepots vermeld, helaas is er niet veel meer van te achterhalen. Dat is ook al geconstateerd in een ar-

tikel over A.J. Reynvaan. Over de sigarenfabriek van de Gebr. de Graaf, met de merknaam van de sigaren 'Gustaaf Adolf' is wel wat bekend. Deze fabriek was eerst gevestigd aan de Odijkerweg (ca. 1929-1950) en later aan de Donkerelaan (1950-1955) in de buitenplaats Middenhoeve, die daarna is afgebroken. Nu staat er het flatgebouw De Arcade aan de Slotlaan. Zij namen in 1932 de fabriek Kopeko over en bezaten ook een fabriek aan de Parklaan met het sigarenmerk Ben Hur, die in 1937 is opgeheven.

De Zeister firma's op de sigarenbandjes zijn:

Gero: Bij de start in 1912 onder de naam 'Eerste Nederlandsche Fabriek van Nieuw Zilverwerken v/h M.J. Gerritsen & Co'. In 1918 werd het merk 'Gero' geregistreerd. In 1978 ging de vestiging te Zeist dicht, de resterende productie werd verplaatst naar de vestiging in Nieuw-Weerdinge. In 1986 werd Gero overgenomen door Van Kempen en Begeer die in 2008 onderdeel werd van de Royal Delft Group. Als merk is Gero blijven bestaan.

G. van Wees en Weiss N.V. van de Evangelische Broedergemeente in Zeist: In 1752 begon Gerrit van Wees, gekomen uit Amsterdam, een detailhandel in garen en band. De zaken breiden zich uit en in de volgende eeuw komt er een directeur Weiss bij. De zaak wordt dermate groot dat er een splitsing plaatsvindt

in een detailzaak (G.W. Jacky en Co aan de 1^e Dorpsstraat in Zeist, opgeheven in 1955) en een textielgroothandel onder de naam 'G. van Wees en Weiss' (merk Vasa). Zij vestigden zich op het Broederplein, waar in de nacht van 27 op 28 oktober 1967 de hele vleugel uitbrandde. In 1968 werd een nieuw bedrijfspand geopend aan de Godfried van Seijstlaan, in 1979 werd het faillissement uitgesproken.

Hagens: Het is helaas niet te achterhalen waar 'Hagens' voor staat. Een mogelijkheid is (Adresboek Zeist, 1936): Fa Gebr, Hagens, Fabriek de 'Krakeling' te Austerlitz, Bouwmaterialen-Handel en Cementsteen-Fabricage, Krakelingweg 105. Deze firma Hagens heeft tot 2013 bestaan en is thans BMN Bouw (BMN, een conglomeraat van 9 oude firma's) op hetzelfde adres. De firma bezit geen historisch archief.

Fa. Stolk van Dam: Is sinds 1929 gevestigd in Zeist aan de Voorheuveel en is gespecialiseerd in herenmode.

Daarnaast is er één met een portret, namelijk van

W. Pijper: Is een van de belangrijkste Nederlandse componisten van de vorige eeuw. Hij is geboren op 8 september 1894 te Zeist en overleden te Utrecht op 18 maart 1947. Hij was naast componist ook auteur over muziek. Behalve zijn beeltenis op een sigarenbandje staat zijn beeltenis ook op een

Nederlandse zomerpostzegel uit 1954 en zijn de Willem Pijperlaan en Willem Pijperplein in Zeist naar hem vernoemd. Het sigarenbandje is van de firma Victor Hugo, die verder geen connecties met Zeist heeft.

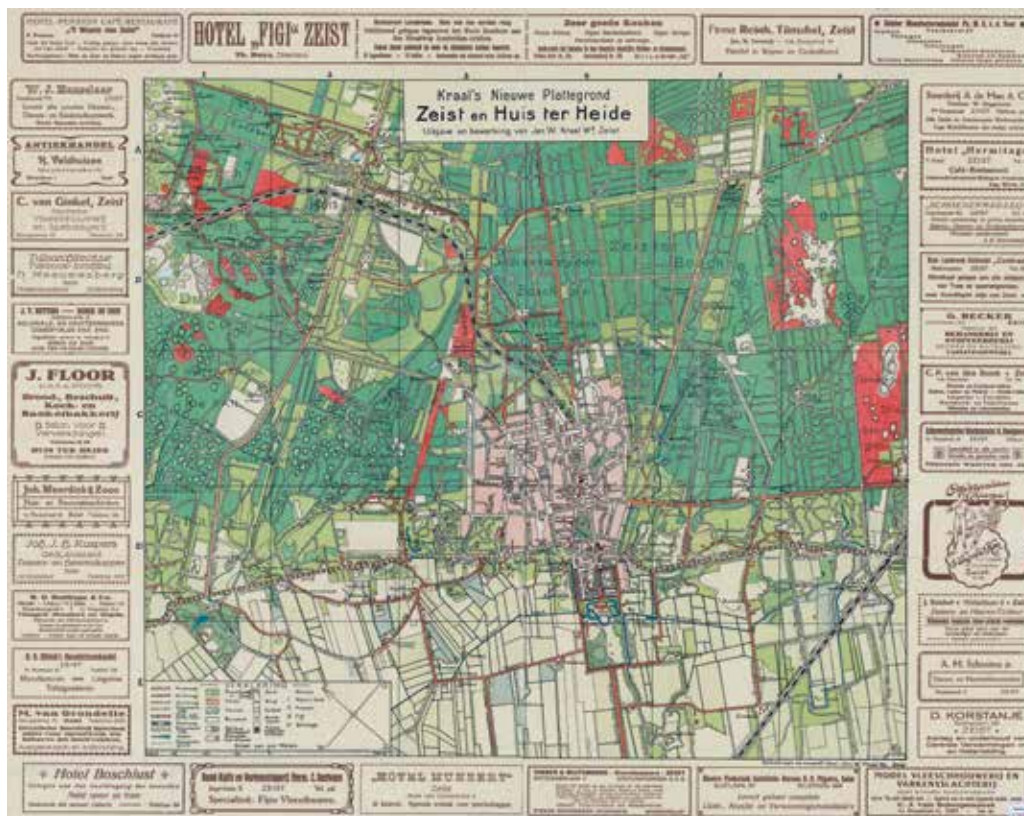
Literatuur

- * JanHein Heimel, 'Een reclamelitho van A,J, Reynvaan, tabaksfabrikant', in *Seijst* 2018-1, pp.16-18.
- * Wim Jansen, Arthur van Dijk: 'De (inter)nationale allure van de Zeistenaar Willem Pijper (1894-1947), Componist', in *Seijst* 2022-II, pp.31-39.

De kaart van de dorpen Zeist en Huis ter Heide van Kraal uit 1929.

Uitsnede uit de kaart van Kraal uit 1910. Iets onder het midden, van links naar rechts tussen de 'Amersfoortschestraatweg' en de 'Dijnselweg' loopt de 'Halfachtchelaan'.

De kaarten van Kraal

Jan Peter van 't Sant

In de eerste helft van de 20^e eeuw was de naam 'Kraal' een begrip in Zeist. Afkomstig uit Driebergen waar zijn vader Willem (1857-1927) een boekhandel had, vestigde zoon Jan Willem (1881-1962) zich ook met een boekhandel in 1904 in de Montaubanstraat, om later te verhuizen naar het pand Slotlaan 11 (nu: 169-171). In de loop van de tijd vergrootte

Kraal zijn activiteiten: naast boekhandelaar was hij drukker en fotograaf, had een kantoorboekhandel, een kunsthandel, een advertentiebureau en een leesbibliotheek en hij verkocht schilder- en tekenbehoefden. In 1969 werd de zaak overgenomen door de Brunaketen.

Seijst
2022
III-88

Kraal speelde handig in op de sterk toegenomen toeristenstroom, toen de spoorlijn van Utrecht via Biltho-

ven een kopstation in Zeist op het Stationsplein kreeg, ruwweg waar nu het busstation ligt. Op mooie dagen stroomden grote massa's mensen vanaf

het station het Zeisterbos in. Voor deze dagjesmensen gaf Kraal ansichtkaarten uit, evenals boekjes met wandelingen en plattegronden van Zeist.

Hoeveel Ansichtkaarten Kraal in de loop van de tijd uitgaf weet ik niet, noch hoeveel **verschillende**, maar het zijn gigantische aantallen. De collectie van het Zeister Historisch Genootschap (ZHG) omvat er een flink aantal. Ook de boekjes met wandelingen in en om het dorp zijn interessant. U kunt een indruk krijgen van zo'n wandeling uit 1907 door de *special* van *Seijst* uit 2017, ter gelegenheid van het 65-jarig bestaan van het ZHG/Van de Poll Stichting, te lezen.

De kaarten die Kraal uitgaf met de plattegrond van Zeist zijn natuurlijk voor liefhebbers van de

Zeister geschiedenis interessant. We hebben in de ZHG-collectie een 11-tal exemplaren, uit de periode 1910-1960. De kaarten staan vol met advertenties die op zich al leuk studiemateriaal zijn. Veel wijken uit die tijden zaten vol met winkels en kleine bedrijfjes. Wie kent ze nog en wat is er nu nog van over? Ook interessant is om eens de straatnamen te bestuderen. Zeer vele daarvan bestaan nu nog. Een aantal staan wel op een of meer Kraalkaarten, maar bestaan nu nog alleen in de volksmond, zoals de 'Kromme Slinger' tussen Blikkenburgerlaan en Tiendweg. Je ziet spelfouten die later zijn hersteld: in 1910 was de spelling 'Accasialaan' die nu 'Acacialaan' luidt en de 'Steynlaan' heette op de Kraalkaarten van 1910 en 1925 'Steinlaan'. Naast de 'Hertenlaan' in Den Dolder waren er in het dorp Zeist twee Hertenlanen: de 'Krullelaan' heette zo voordat hij zijn huidige naam kreeg (zie Visser) en een pad parallel aan de Verlengde Slotlaan en de Homeruslaan had die naam op de Kraalkaart van 1930. En ten slotte zeer intrigerend

is de benaming 'Halfachtselaan' (Kraalkaart 1920) voor wat iets later de Panweg (al zo genoemd in 1925) ging heten. Visser geeft 4 verklaringen voor de eerste naam: 1. Er woonde een vrouw, die - gevraagd naar de tijd - altijd antwoordde 'halfacht'; 2. Het weggetje scheidde Dijnselburg van het Sanatoriumterrein en Vollenhove, en was een ontmoetingsplaats voor verliefden die daar vaak om halfacht afspraken; 3. Volgens de verhalen spookte het altijd rond die tijd bij de grafkelder van de familie Nepveu bij Dijnselburg; of 4. De Nepveus gingen vaak uit wandelen om halfacht.

Met recht zijn de Kraalkaarten mooi studiemateriaal.

Literatuur

J.W. Kraal, 'Wandeling door 't Dorp', in *Seijst special* 2017, pp.35-44

L. Visser, *De straatnamen van Zeist. Ook straatnamen zijn monumenten*, (Zeist 1988)

www.prentbriefkaarten.info/blog/uitgever-kraal-driebergen-en-zeist

De winkel van Kraal aan de Slotlaan. Ansichtkaart (1925).

Het minitheater van jhr. mr. Jan Jacobus van de Poll

Jhr. Van de Poll met
zijn minitheater.

Het minitheater.

Margreet Wagenaar

Jhr. mr. Jan Jacobus (Jus) van de Poll (1870 – 1949), een ver familielid van de Zeister Van de Poll-tak, studeerde in Utrecht rechten, was

lid van het Utrechts Studenten Corps en werd griffier in Utrecht.

In het archief zijn twee mooi ingebonden 'plakboeken' met foto's, teksten en recensies van zijn voorstellingen en daaruit blijkt waarom Jus van de Poll een minitheater maakte en wat hij daarmee wilde bereiken.

Het publiek is enthousiast over de voorstellingen. De pers schrijft

lovende recensies in o.a. *Het Vaderland*, *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, *De Zeister Courant*, *De Koerier (Weekblad van Bilthoven, en omgeving de Bilt, Den Dolder, Bosch en Duin, Maartensdijk en omgeving)*.

Het Vaderland schrijft op 25 juli 1939:

'Het schouwtoneel in miniatuur, de wereld in zakformaat, en jhr mr Jan van de Poll als de deus ex machina die in figuurlijken en in letterlijken zin aan de touwtjes trekt, de vertolker van een 60-tal mannelijke zoo wel als vrouwelijken rollen, de directeur-regisseur van een eigen vervaardigd miniatuurtoneel.

Hij vond dat zijn kleine toneel waarde moest hebben voor het onderwijs. Hij zegt: 'omdat den kinderen op prettige en onderhoudende wijze iets leerzaams en dus iets nuttigs gebracht wordt. Mijn voorbeeld is de revue, want in een revue zijn er tal van mogelijkheden. Het gaat om het aanéénrijgen van bonte tafereelen, maar natuurlijk moet er een vaste draad door het verhaal lopen. Een hoogwaardigheidsbekleder bezoekt met zijn zoontje Jaap verschillende landen waaronder Japan. Mijn revue: "Het Vacantieplan" is steeds voor verandering en uitbreiding vatbaar.'

Uit hetzelfde artikel:

'Met bewonderenswaardig geduld en grooten nauwkeurigheid heeft de heer van de Poll zijn theater in elkaar gezet; het is precies als bij het echte tooneel. Er is een ijzeren brandscherm dat zwaar en moeilijk opgaat, een gordijn, echt voetlicht, een souffleurshokje, een pauze bordje en een aanvangsbelletje. En dan zijn er kisten vol requisieten: gordijnen en coulissen en dozen waarin de figuranten geborgen worden. Daar is in de eerste plaats de directeur van het theater die de proloog uitspreekt.

Een van de belangrijkste tafereelen is de Triumphantelijke Incomst van Hertog Mattheus van Oostenrijk in Brussel ter gelegenheid van de Utrechtse Studenten Maskerade in 1881. Hij heeft platen van de op- tocht uitgeknipt en op karton ge-

plakt, verstevigd met dunne latjes zo dat ze voor het voetlicht geschoven konden worden. Op den achtergrond de Oude Gracht en de toren van den Utrechtschen Dom. Op de voorgrond Jaap en zijn vader.'

Een moeder uit Utrecht schrijft in een brief aan Van de Poll:

'De groote menschen waren al even verrukt, ik tenminste was als een kind zoo opgetogen van al dat moois.

Wat een liefde en toewijding zit er in deze marionetten vertoningen. Met welk een eindeloos geduld moeten al die popjes, kleertjes, requisieten, al dat peuterwerk dat zoo tot in de uiterste puntjes verzorgd is, vervaardigd en verzameld zijn. Met welk een kunstvaardigheid ook en met hoeveel smaak! 't Is stellig en in alle opzichten de mooiste kindervertooning, die ik ooit heb gezien.'

Wat jhr. van de Poll wilde met zijn minitheater is duidelijk. Maar waar is het minitheater? Waarom heeft het Zeister Archief alleen de plakboeken en niet het theater zelf? Het minitheater is niet in het depot van het Corpsmuseum en ook niet in de collectie van het Universiteitsmuseum.¹ De familie van de Poll weet ook niet waar het minitheater is.² Het Utrechts Centraal Museum zoekt in het depot maar heeft nog niets gevonden. Het is mogelijk dat het minitheater niet meer bestaat. Maar we hebben gelukkig de 'plakboeken'. En de hoop dat het minitheater toch gevonden wordt.

Noten

1. Informatie van J.J.M. Jekel, conservator Corpsmuseum.
2. Informatie van JH. Heimel.

Eén van de twee plakboeken met foto's, teksten, recensies, etc.

